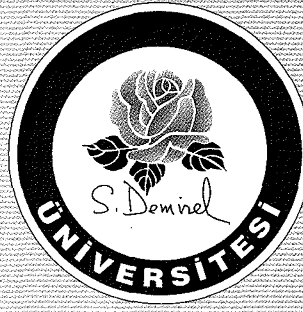

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Review of the Faculty of Divinity
University of Süleyman Demirel

Yıl : 1998 **Sayı : 5**

1

KUR'AN'DA İNSANIN YARATILIŞI VE EVRİMİ*

Prof. Dr. İsmail YAKIT**

Giriş: Kur'an Nasıl Okunmalı ve Yorumlanmalıdır?

Konunun Kur'an'daki ele alınış şeklini tesbit etmeden önce, Kur'an'ın nasıl anlaşılıp yorumlanması gerektiği üzerinde birkaç hususu belirtmeğe çalışalım.

Kur'an, kendi ifadesiyle, en doğruya götüren bir Kitap'tır.[1] Hedefi kişinin mutluluğu ve hidayetidir. Bu anlamda yol gösteren bir rehber durumundadır. Dolayısıyla bugünkü anlamda bir felsefe ve bir ilim kitabı olmaktan uzaktır. Bununla beraber, ilmî ve felsefî düşünce ve yoruma açık ayetlerin sayısı oldukça fazladır. Böyle ayetler, Kur'an'ın asıl hedefi olan mutluluk ve hidayet için kişinin düşünüp araştırması, kendini ve kâinatını tanıması ve onları yöneten kanunları bulması, Tanrı'nın yaratma ve ilminin sonsuzluğunu anlaması gerektiğini vurgulamaktadır. Şu halde Kur'an genel hatlarında insanın inandığı ile bildiği arasında bir irtibatın kurulması gerektiğini belirtmektedir.[2] Bu husus bizi sonunda imana götürecek bir tefekkür ve düşünce sisteminin Kur'an'da var olduğu noktasına ulaştıracaktır. Biz buna tabiri caizse "Kur'an fikir yapısı" veya "Kur'anî düşünce sistemi" diyoruz.

Kur'an'ın fikir yapısının iskeletini elde edebilmek için, ilk önce Kur'an'ı herhangi bir peşin fikre sahip olmaksızın objektif bir biçimde okumalıyız. Yani Kur'an'ı sonra çıkan İslâm düşünürlerinin kendi ekollerinin eğilimlerine uygun biçimdeki yorumlarının ve düşüncelerinin etkisi altında değil, bizzat Kur'an'ın kendi düşünce

---

* I.Baskısı, *Ufuk Çizgisi*, Yıl I, S. 6, Mart-1990, İstanbul, 1990; Japonca Tercümesi, "*Kuruânni okeru ningen sôzô to şinka*" adıyla Kyosuka Handai (M. Fatih) tarafından yapılmış, *Assalam, Periodica İslamica*, S.53, s.38-47, Temmuz 1992, İslamic Center, Japan; Ayrıca İngilizce olarak tebliğ konusu yapılmıştır . "*The Creation and Evolution of Man in the Qur'an*", The Association of Muslim Social Scientists&School of İslamic and Social Sciences (October 25-27, 1996, Herndan-Virginia, U.S.A.)

** S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dekanı.

1 *Kur'an*, 17/9.

2 Bkz. YAKIT (İ.), *l'Attitude du Christianisma et de l'Islam en Face du Darwinisme-Etudes Comparées-*, Doktora Tezi, Paris, 1979, s.2 ve 185 vd.

sistemi içinde anlamaya çalışmalıyız.[3] Yani Kur'an'ı bizi götürmek istediği düşünce sisteminin atmosferi altında okumalıyız. Diğer bir tabirle, Hz. Peygamber ve sahabelerinin anladıkları şekilde anlamaya çalışmalı, sonra da kendi bilgi, fikir ve düşüncelerimizi bu temel üzerine oturtmalıyız.

Şurası muhakkaktır ki, Kur'an'ı anlama insanın kendi düşünce ve kültürüne göre seyyaldir. Kendini okuyan ve araştıran insanla beraber anlamlar büyür ve gelişir. Yani insan kendi kültürü kadar Kur'an'ı anlar ve yorumlar. Fahrettin el-Râzî'nin ifadesiyle: "İnsan ne kadar alimse Kur'an'ı o kadar fazla anlar."[4]

Bir diğer husus, Kur'an'da neyi ararsak onu bir parça buluruz. Mesela düşünceleri birbirine zıt İslâm mezhepleri kendi görüşlerinin daha doğru olduğunu ispat için Kur'an ayetlerini gösteriyorlardı. Bu nevi zıtlıklardan kurtulmak için, Kur'an ayetleri arasında bir anlam zinciri kurmak gerekir. Yani, bir ayete verilen anlam ve onun yorumu, bir başka ayetle tevfik edilebilmelidir. Bu husus Kur'an'ı bir bütün içinde ele alıp onun fikir sistemi doğrultusunda olmalıdır. Aksi takdirde onu okuyan ve araştıranlar, kendi inanç ve düşüncelerindeki çelişkileri nasslara atfedeceklerdir. Halbuki Kur'an, yukarıdaki satırlarda belirttiğimiz gibi, kişinin bilgisi ve inancı arasında bir irtibatı vurgulamaktadır. Öte yandan Kur'an, tefsir tarihi boyunca, müfessirlerin yaşadıkları asırların ilmî ve felsefî değerleri ve problemleri doğrultusunda yorumlana gelmiştir. Geçmişe nisbeten ondan anlaşılanla şimdi anladıklarımız arasında farklar vardır. Bu bize: 1) İnsan olgunlaştıkça, irfanı arttıkça Kur'an'ın ona göre konuştuğu 2) Kur'an'ın her asrın değer ve mantığına hitap edebildiğini gösterir. Bu iki noktayı iyice müşahede edebilmek için Kur'an'daki kavramların etimolojik ve semantik analizlerini yapmak gerekir. Kısaca Kur'an büyük bir medeniyet kuran kılavuzdur, ancak Kur'an'ın hakikatlerini tefsir eden, onu anlayıp tatbik eden insandır, insanın bizzat kendisidir. İnsan olgunlaştığı, ilim ve irfanı arttığı ölçüde, hattâ kendini ve kâinatı daha iyi tanıdığı ölçüde, Kur'an'ı anlayacaktır. Netice olarak, Kur'an, her insana, kendi kültür düzeyine göre başka şeyler söyleyecektir.

---

3 Bkz. IZUTSU (Dr. Toshihiko), *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Doç. Dr. S. Ateş, Ankara, 1975, s. 68-9.

4 Bkz. RAZİ (F.), *el-Tefsir el-Kebîr (Mefâtih el-Gayb)*, mukaddime ve muhtelif ayetlerin yorumu.

Şimdi, yaratılış ve evrim konusunu Kur'an açısından ele alarak,onun fikir sistemi doğrultusunda ve günümüzün modern biyolojik bilgilerin ışığı altında ayetlerin yorumunu yapmaya çalışacağız.

Hayatın Menşei

Kur'an'da insanın yaratılışının, göklerin, yerin, bitkilerin ve hayvanların yaratılışından sonra olduğu görülmektedir. Dolayısıyla insan, yaratıklar zincirinin en son halkasını teşkil etmektedir. Orijini ise, diğer canlılarla birlikte ilk hayatın orijinine kadar uzanmaktadır.

Canlı dünyasına ilişkin olarak hayatın orijini meselesi, Kur'an'ın muhtelif ayetlerine serpiştirilerek, Kur'an'ın insanı sevk etmek istediği düşünce istikametinde, inorganik yaratma ve organik yaratma bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.

او لم ير الذين كفروا ان السموات و الأرض كانتا رتقا ففتقناهما و جعلنا من الماء
كل شيء حي أفلا يؤمنون

"İnkar edenler, gökler ve yer yapışıkken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmiyorlar mı, inanmıyorlar mı?"[5]

والله خلق كل دابة من ماء فمنهم من يمشي على بطنه و منهم من يمشي على
رجلين و منهم من يمشي على اربع يخلق الله ما يشاء ان الله على كل شئ قدير.

"Allah bütün canlıları sudan yaratmıştır. Kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayakla yürür, kimi de dört ayakla yürür. Allah dilediğini yaratır. Allah şüphesiz her şeye Kâdir'dir"[6]

الّذى جعل لكم الأرض مهدا و سلك لكم فيها سبلا و انزل من السماء ماء
فاخرجنا به أزواجا من نبات شتّي.

"Sizin için yeryüzünü döşeyen, yollar açan, gökten su indiren O'dur. Biz bu su ile türlü türlü, çift çift bitkiler yetiştiririz."[7]

---

5 *Kur'an*, 21/30.
6 *Kur'an*, 24/45.
7 *Kur'an*, 20/53.

Bu ayetler bize gösteriyor ki, her canlı varlığın mâhiyeti sudur ve sudan yaratılmıştır. Bu husus, canlıyı teşkil eden her hücrenin ilk elementinin su olduğunu belirler. Dolayısıyla susuz, yeryüzünde hayatın imkansız olduğu da açıktır.

Ayetlerde geçen "*min'el-ma*" (من الماء) veya "*min ma'in*" (من ماء) ifadesi, gökten inen su, denizlerin suyu veya her hangi bir sıvı anlamlarına gelmektedir. Birinci anlamda, her nebatî hayatın zorunlu unsurudur. (20/53) İkinci anlamda, hayvanî hayatın teşekkülüne sebep olan her hangi bir su kastedilmektedir. (24/45) Üçüncü anlamda ise, dölleyici özelliği bulunan ve canlının üreme bezlerinden çıkan bir sıvı kastedilmektedir. Bu anlamda *spermatozoid*'ler söz konusudur.[8] Dolayısıyla insanın hilkatini bu su tayin etmektedir.

İnsan, kendini çevreleyen varlıklar arasında yaratılmıştır. İnsanın tabiata ve diğer yaratıklara hakimiyeti, kendisine ilahî ruh verilip akıl ve idrâkını elde etmesinden sonradır. Bununla beraber insan, bedenî yönüyle kendinden önce yaratılmış diğer varlıklarla irtibat halindedir. Nitekim İslam düşüncesinde de insan, bedenî ve ruhî yönüyle ikilik arzeden bir varlık olarak düşünülmüştür. Aslında, insanı, bedenî ve ruhî yönüyle ikiye ayıran bizzat Kur'an'dır. Şu halde, insan maddi varlığı cihetiyle toprağa ve suya, ruhî varlığı yönüyle de bir üst âleme bağlıdır. Toprağa bağlılığı bize, insanın fizikî ve hayvanî görünümünü, *Âlem-i Emr*'e bağlılığı da onun üstünlük ve halifelik yönünü verecektir.[9]

Gerçekten, "*... fert olarak insan, insan ırkının bir cüz'üdür. İnsan ırkı da daha geniş bir bütünün yani hayvanlar âleminin bir cüz'üdür. Hayvanlar âlemi de daha geniş bir bütünün, nebatat hayatını içine alan organik âlemin bir cüz'üdür. Organik âlem de daha geniş bir âlemin yani hayvanat ve nebatat âlemini içine alan Arz'ın bir cüz'üdür. Arz da daha geniş bir bütünün yani bizim güneş sistemimizde doğrudan doğruya sayısı bilinmeyen bir güneş sistemlerinin ve samanyollarının bir cüz'üdür ve nihayet onlar da bütün kâinatın bir cüz'üdür...*" Bu itibarla fert olarak insan, metamatik ve lojik prensiplerle kavrayamadığımız kâinatın doğrudan doğruya bir cüz'ü olmaktadır. Yani orijini, yaratılışı ve gayesinde –tıpkı kâinat gibi- bir bütün olarak ve derinliğine anlayamayacağımız bir varlık

---

8 BUCAILLE (M.), *La Bible Le Coran en La Science*, s.188 vd., Paris, 1976.

9 YAKIT (İ.), *l'Atttitude*, s.139-140.

olarak karşımıza çıkmaktadır.[10] Bir diğer ifadeyle, fert olarak insanı idare eden kanun, daha geniş bir bütünün yani insanlığı idare eden kanunlar sisteminin bir cüz'üdür. Bu zincirleme bizi, kâinatı yöneten genel bir kanunun cüz'ü olmaya kadar götürecektir. Dolayısıyla kâinatı yaratan ve yöneten kanunla insanı yaratan ve yöneten kanunda bir aynilik olacaktır. Bu husus Kur'an'da açıkça belirtilmektedir.

ما خلقكم ولا بعثكم الا كنفس واحدة إنّ الله سميع بصير.

"Ey insanlar: Sizin yaratılmanız ve tekrar dirilmeniz tek bir nefsin yaratılması ve tekrar diriltilmesi gibidir. Şüphesiz Allah İşitendir ve Görendir."[11]

Evrim: İlahî Bir Kanun

Kur'anî ifadeler boyunca, insanın ister toprak ister nutfeden gelen maddî varlığının inorganik ve organik şartlara tamamen bağlı olarak tedricen gelişip tekamül ettiği ayrıca kültürü, eğitimi ve irfanı arttıkça ruhî bir tekamüle de uğradığını görmekteyiz. Genel olarak baktığımızda Kur'ân'da insan için "*inorganik*", "*organik*" ve "*ruhi*" olmak üzere üç nevi evrim olduğu göze çarpmaktadır. Biz burada insanın inorganik ve ruhî evrimini bir yana bırakarak, *organik* veya *biyolojik evrim* üzerinde ilgili ayetlere dikkatimizi teksif edeceğiz.

Biyolojik anlamda yani inorganik evrimde insan 1) topraktan gelerek tedricen gelişen 2) nutfeden itibaren tedricen gelişen varlık olarak iki görünüm arzetmektedir. Birincisi her ne kadar inorganik safhaları muhtevi olsa da belirli bir merhaleden sonra organik safhaya dönüşmekte ve bunun etaplarını izlemektedir.[12]

Şurasını önce belirtmek gerekir ki, insanın evrimi Kur'an'da ilahî bir kanun olarak karşımıza çıkmaktadır.

ما لكم لا ترجون لله وقارا وقد خلقكم أطوارا.

"Ne diye Allah'a gereği gibi bir davranışta bulunmuyorsunuz? Halbuki O sizi evrim merhalelerinden geçirerek yaratmıştır."[13]

---

10 ANSARİ (M. Fazlur-Rahman), *İlimden Felsefeden Dine*, s.25, çev. K. Kuşçu, İstanbul, 1967.

11 *Kur'an*, 31/28.

12 YAKIT, (İ.), *A.g.t.*, s.140 vd.

13 *Kur'an*, 71/13-14.

"*Atvâran*" kelimesi, tekili "*bir halden diğer bir hale geçmek*" veya "*bir merhaleden diğerine geçmek*" anlamına gelen "*tavr*" kelimesinden gelmedir. Mastarı olan "*tatavvur*", günümüzdeki (evolution) kelimesine tekabül eder. Sinonimi olan "*tahavvul*" de dönüşümcülük (istihale) yani transformisme'in karşılığıdır. Söz konusu ayette "*etvâran*" kelimesi insan evriminin biyolojisindeki (etapes consécutives) denilen art arda gelen evrim merhalelerinin tümünü içermektedir. Şu halde bu kelimeyi "*evrim merhaleleri*" şeklinde yorumlamak gerekir.[14] Bazı müfessirlerce bu ayet, "*bir halden diğerine*" gibi spiral, "farklı şekiller altında", "*merhaleler halinde*" gibi vertikal bir diyalektik şeklinde düşünülerek yorumlanmaktadır. Her halükârda bu ayet bize, evrimin tabiata bahşedilmiş ilâhi bir kanun olduğu gösterir.

İnsanın yaratılışı ve evrim etaplarıyla ilgili ayetleri sıralamadan önce, bu hususta Kur'an'ın "*Adem*" yerine "*insan*" kelimesini kullandığını belirtmek gerekir. Zira insan kelimesi cins isim olarak bütün her insanı kapsamakta ve Adem de bu kapsama girmektedir. Kur'an Adem'i, bir yandan insanı temsil eden ve onu temel ve beşeri karakterleri açısından sembolize ederken, öte yandan beşeriyetin ilk peygamberi olarak göstermektedir. Şu halde, insanlığın yeryüzüne çıkışı ve evrimi konusunun, Peygamber Hz. Adem'le hiçbir ilişiği yoktur. Zaten evrime karşı çıkanların en büyük yanılgısı Adem'i ilk insan olarak telakki etmelerinden sudûr etmiştir. Muharref kitapların ve israiliyatın etkisinde kalan bazı müslümanlar bu konuda Kur'an'ın hakikatlerini maalesef anlayamamaktadırlar. Kaldı ki Kur'an vahiy öncesi beşeriyetin varlığını imâ ederken ayrıca bize bir "Vahiy tarihini" vermektedir. Günümüz insanının tarihini "ilk Vahiy alan" diyebileceğimiz Adem'den başlatmakta ise de, Adem'in ilk insan olduğunu ve bütün insanların biyolojik babası olduğunu belirtmez. Şu halde Kur'an'da insanın yaratılışı ve tekamülü ile, Peygamber Hz. Adem'in şahsında insanlığın halife oluşu ayrı ayrı şeylerdir. Şimdi konuya ilişkin ayetlerin yorumlarına geçelim.

إن مثل عيسى عند الله كمثل آدم خلقه من تراب ثم قال له كن فيكون.

"*Allah'ın indinde İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir. Onu da topraktan yaratmıştır. Sonra ona "ol" dedi o da olur.*"[15]

---

14 Bkz. YAKIT, (İ.), *A.g.t.*, s.141 vd.

15 *Kur'an*, 3/59.

يا أيّها الناس ان كنتم فى ريب من البعث فإنّا خلقناكم من تراب ثمّ من نطفة ثمّ من علقة.

"Ey insanlar! Öldükten sonra tekrar dirilmekte şüphede iseniz bilin ki, ne olduğunuzu size açıklamak için, sizi önce topraktan sonra nutfeden sonra da alaka (embryon)dan yarattık."[16]

والله خلقكم من تراب ثمّ من نطفة ثمّ جعلكم أزواجا...

"Allah sizi topraktan sonra nutfeden yaratmış ve sizi çiftler halinde varetmiştir..."[17]

Bu ayetlerde dikkatimizi çeken, Adem'in ve bütün insanların orijinlerinin toprak olduğudur. Hayatın orijini su, insanın orijinini toprak olarak belirten Kur'an, canlı varlık insanı, toprak ve su karışımı olarak görüyor. Şu halde insan, bugünkü haline gelmeden önce, ilk canlı hücrenin orijini kadar eski bir maziye sahiptir. Zaten Kur'an bize her ne zaman insanın orijininden bahsetse, onun ilk ve ana maddesini söylüyor ve geçirdiği evrim merhalelerini konteksi olmadıkça tek tek zikretmiyor, ilk yaratılışın Allah'ın *"ol"* (kun) emrine müteakiben olduğunu belirtiyor.

"Ol" Emri

"Ol" emri Kur'an'da sekiz yerde geçer. Bunlardan dördü Hz. İsa hakkındadır. Diğer dördü de yaratma ve yeniden dirilme hususundadır. Kur'an'da insanların yaratılışı, yeniden dirilmeye bir delil olarak getirilmektedir. (metaforik bir ifâde ile)

"Allah insanı topraktan yarattı" ayeti, topraktan hayata doğru giden bir seleksiyonu (ıstıfa) belirler. *"Ol"* emri bu seleksiyonun bir insan varlık olması cihetinde verilmiştir.[18] Tanrı'ın ilmindeki mahiyet ile bu var oluş bir aynilik arzetmektedir. Buna Din Felsefesinde (coexistence) denir. Mâhiyet *"ol"* emrine müteâkiben evrim etaplarını izliyerek varlığa gelmektedir. **Kur'an'a göre her evrim etabı yeni bir yaratmadır.**[19] Kur'an'da bu oluşun keyfiyetini, önce insanı

16 *Kur'an*, 22/5.

17 *Kur'an*, 35/11.

18 AKSEKİ (A.H.), *"Adem"* adlı makale, *İslâm-Türk Ansiklopedisi*, c.I, s.82, İstanbul, 1935; Bkz. YAZIR (M.H.), *Hak Dini Kur'an Dili*, c.2, s.118 vd. İstanbul, 1935.

19 Yaratma (halaka) kelimesi yoktan var etmek değil, var olan birşeyden bir şey yaratmak demektir. Bu itibarla *"min"* harfi ceriyle kullanılır. Yoktan yaratmanın fiili (bera'a)dır.

meydana getiren maddenin yaratılması sonra da ona şekil verilmesi şeklinde olduğunu aşağıdaki ayetten anlamaktayız.

الّذي خلقك فسوّاك فعدلك في اىّ صورة ما شاء ركّبك.

"O, seni yaratan, şekil veren ve mütenasib kılan ve dilediği şekilde seni terkib edendir."[20]

Allah, eğer insanı bir heykel varlık gibi yaratmış olsaydı, tıpkı Adem kıssasının halk inanışındaki şeklinde olduğu gibi, ona şekil verişi, onu canlı olarak yaratmasından önce olurdu. Halbuki ayet, insanın önce canlı olarak yaratıldığını sonra da ona şekil verildiğini söylüyor. Yani "*hominisation*" (insanlaşma), "*ol*" emri doğrultusunda, "*canlı bir varlık*" olarak yaratılmasından sonradır.

Hayatın ve insanın ilk maddesi "*ol*" emrini alıyor ve bu "*oluş*" devam ediyor. Zira ayetin devamında "*feyekun*" (olur, olmaya devam eder) deniyor. Şimdiki ve geniş zaman kipi olan muzari sigası kullanılmış. Eğer geçmiş zaman kipi olan "*fekane*" (oldu) şeklinde bu fiil ifade edilseydi, o zaman insanın yaratılışında bir evrimin ve bir seleksiyonun varlığı ve bu oluşun uzun bir zamanı gerektirdiği söz konusu edilemezdi. Öte yandan yaratmanın devamlılığını da gösteren bu ifadeler ünlü kelamcı Eş'arî'yi "*Allah'ın her an yaratmakta olduğu ve yaratmanın durmadığı*" fikrine götürmüştür. Şu halde âlem bir halden diğerine geçen bir oluş ve akış içindedir.

أنبتكم من الأرض نباتا:

"Allah sizi yerden bir bitki olarak bitirdi."[21]

Nuh Suresi'ndeki bu ayetten insanın yerden bir bitki olarak çıktığını, dolayısıyla bir nebatî hayata sahip bir dönem geçirdiğini, ve bitkiler âlemiyle bir akrabalığının söz konusu olduğunu anlamamız da mümkündür. Şu halde ilâhi irade "ol" emriyle insanı, nebati ve hayvani etaplardan geçirerek sonunda ona bir insan şekli vermiştir.

...أ كفرت بالّذي خلقك من تراب ثمّ من نطفة ثمّ سوّاك رجلا.

"Seni önce topraktan, sonra nutfeden yaratan sonra da seni insan şekline koyanı mı inkar ediyorsun?"[22] ayeti bu gerçeği belirler.

---

20 *Kur'an*, 82/6-8.
21 *Kur'an*, 71/17.
22 *Kur'an*, 18/37.

"*Ol*" emriyle, inorganik bir maddeden organik maddeye, organik maddeden insan şeklini alışa kadar geçen bir periyot ile, ilâhî ruhun verilişiyle insanda bir psişik hayatı başlatan periyot arasında geçen zamanı Kur'an uzun bir zaman olarak açıklıyor.

هل أتى على الإنسان حين من الدهر لم يكن شيئا مذكورا.

"*İnsanoğlu, var edilip bahse değer bir şey olana kadar, şüphesiz uzun bir zaman geçmemiş midir?*"[23]

Nefs Vâhide

يا ايّها الناس اتقوا ربكم الّذي خلقكم من نفس واحدة و خلق منها زوجها و بثّ منهما رجالا كثيرا و نساء

"*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten ve ondan da eşini yaratan ve her ikisinden de çok sayıda erkek ve kadınlar çıkaran Rabbiniz'den çekinin...*"[24]

Bu ayette insanların *tek bir nefis*ten yaratıldığı söz konusudur. Şurası muhakkaktır ki, müfessirlerin bir çoğu, hattâ hepsi, "*nefs vahide*"den gayenin Adem, "*eşi*" tabirinden de "*Havva*" olduğu üzerinde bir icmanın varlığından bahsederler. Buradan hareketle Adem'e "*ebu'l-beşer*" lakabının verildiğini ve bunun da biyolojik baba anlamına geldiğini söylerler.[25] Bu ayette bir icmanın söz konusu olmaması gerekir. Çünkü icma, ahbar değil ahkâm ayetlerinde olur.

Her ne kadar bu ayet bize insanın bir nefsi vahide'den yaratıldığını söylesede bunun Hz. Adem olduğunu belirtmiyor. Zaten "*nefs vahide*" Adem'in müradifi de değildir. Adem özel isim olarak "*ma'rife*", nefs vahide ise "*nekire*"dir. Adem müzekker, bu tabir ise müennestir. Abduh ve Akseki gibi bilginler, bu anlamın ayetin

---

23 *Kur'an*, 76/1.

24 *Kur'an*, 4/1.

25 Arapçada "baba" kelimesinin yalnız, maddî varlığın sebebi olan biyolojik anlamda bir baba olmadığını, bunun çoğu kez, liderlik yaşlılık, öncülük veya bir vasfa sahiplik anlamında kullanılan bir lakab olduğunu görmekteyiz. Ebû Cehl, Ebû Leheb, Ebû Lahm vs. Keza Kur'an'da (... millete ebîkum İbrahim...) "...babanız İbrahim'in dini..." (22/78) tabiri geçmektedir. Burada Hz. İbrahim'in müslümanların biyolojik babası anlamında değildir. Aynı şekilde, Kur'an'da sunulan ilâhi senaryoda melekler ibadete ait, İblis şeytanî , Adem de beşerî vasıfları temsil etmektedir. "Ebû'l-beşer" tabiri de bu şekilde anlaşılmalıdır.

kendinden çıkarılan bir anlam olmadığını bilakis, israiliyyat tesirinde olan müfessirlerin, nefs vahide'yi Adem olarak yorumladıklarını belirtirler. Menar Tefsiri ayrıca, nefs vahide'yi Kureyş'in ataları diye yorumlayanların varlığından da bahseder.[26] Öte yandan Araf Suresi 189-190 ayetlerde "*nefs vâhide*"den yaratılan kişinin Allah'a şirk koştuğundan bahsediliyor. Şu halde *nefs vahide*'yi "*Hz. Adem*" olarak yorumlamak hiç mümkün değildir.

Fahrettin el-Razî, nefs vahide'nin "*Allah'ın İlmi'nin ve Hikmet'inin kemalini açıklamakta*" olduğunu söyler ve bir mutezilî olan Ebu Müslim el-İsfehani'nin ayette geçen "*zevc*" kelimesini "*tür*" olarak yorumladığını da kaydeder.[27]

R. el-İsfehanî "*nefs vahide*"nin "*kainat*" anlamına gelebileceğini söylerken H. Yusuf Alî de onu "*aynı türden*" şeklinde anlamıştır.[28] Menâr Tefsiri de bu hususta: "*insanı meydana getiren mahiyet veya hakikattır ki, insan bununla diğer varlıklardan ayrılır.*" Diyor. Şu halde, nefs vahide kelimesini Adem'le yorumlamaktan ziyade, onu M. Abduh ve A. H. Akseki'nin anladığı gibi: "*el-hakikatu'l-insaniyye*" (insanî gerçek) ve hayatın nutfesi veya insanı meydana getiren su veya prensip şeklinde anlamalıdır ki, bu anlam diğer ayetlerle tevfik edilebilsin.[29] Öte yandan, "*Allah sizi topraktan (tın) yarattı...*" ayetindeki "*kum*" (sizi) zamiri bütün insanları ve Adem'i de kapsamaktadır. Diğer bir ayette de:

يا ايّها الناس انّا خلقناكم من ذكر و انثى...

"*Ey insanlar! Sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık...*"[30] diyor. Burada kullanılan kelimeler, erkeklik ve dişilik anlamına gelen "*zeker*" ve "*unsa*"dır. Adam ve kadın anlamına gelen "*racul*" ve "*imre'e*" kelimeleri kullanılmamıştır. Bugün "*zeker*" ve "*unsa*"dan **sperm hayvancığı** ile **dişilik yumurtasını** anlamak mümkündür.[31] Ayrıca (x) ve (y) kromozomlarını da düşündürebilir. Sonuç olarak "*nefs vahide*"den; insanı meydana getiren ve ona hayat bahşeden sıvıyı veya prensibi anlamak gerekiyor.

---

26 Bkz. AKSEKİ, A.g.y., s.82 vd., *Tefsir el-Menâr*, c.Iv, s.327 vd..

27 el-RAZİ (F.), *Tefsir*, c.IX, s.161.

28 İSFEHANİ (R.), *Tafsilu'l-Nes'eteun ve Tahsilu's-Sa'adeteun*, çev. L. Doğan Mutluluğun Kazanılması, s.43, Ankara, 1974; Bkz. S. M. ALİ, *The Holy Quran*, s.198.

29 AKSEKİ (A.H.), A.g.y., 82 vd., *Menâr*, aynı yer.

30 *Kur'an*, 49/13.

31 YAKIT (İ.), *A.g.t*, s.148.

Evrim Merhaleleri

الّذي احسن كلّ شئ خلقه و بدأ خلق الإنسان من طين ثمّ جعل نسله من سـلالة من ماء مهين. ثمّ سوّاه و نفخ فيه من روحه و جعل لكم السـمع و الأبصار و الأفئدة قليلا ما تشكرون.

"Her şeyin hilkatini en güzel yapan ve insanı yaratmaya çamurdan başlayan O'dur. İnsanın neslini hakîr bir sudan yapan, sonra onu şekillendirip ruhundan üfüren ve sizin için kulak, gözler ve kalpler vareden O'dur. Doğrusu şükrünüz pek az."[32] Ayetinde "*insanı yaratmaya çamurdan başladı*" ifadesi, yaratmanın aniden olmadığını merhalelerle meydana geldiğini belirtmektedir.

Bu ayette dikkatimizi çeken bir diğer nokta da; kendisine ruh verilene kadar insandan üçüncü şahıs olarak bahsedilmis, ruh ve idrak verildikten sonra muhatab sıgasının kullanılmış olmasıdır.

İnsanın insan şekline gelişi de muhtelif merhalelerden sonra olmuştur. İnsanın inorganik maddesinin evrimi yedi merhalede gerçekleşmiştir. Bunlar sırasıyla: toprak (turâb), çamur (tîn), değişken cıvık ve kokulu çamur (hama'in mesnûn), yapışkan çamur (tîn lâzib), pişmemiş kuru çamur (salsâl) pişmiş çamur (şalşal ke'l-fahhâr), çamurdan süzülen bir öz (sulâle min tin).[33]

"*Sulâle*", insanın organik evrim döneminin ilk etabı olarak kabul edilebilir. Daha önceki merhalelerden süzülerek gelen bir öz unsuru belirler. "*Sulâle*" kelimesi aynı zamanda meni (sperme) ve nutfe (spermatozoïde) kelimelerinin sinonimidir. Ayrıca buna "protoplazma" da denmektedir.[34]

İnorganik etaplardan sonra ilk canlı hücre, "*Ol*" emri doğrultusunda, yeni bir yaratılmaya geçmiş, ilâhî iradenin kontrolü altında çeşitli ayıklama ve değişmeler geçirerek insan olmak üzere oluşa devam etmiştir. Hayatın bu yönelişinde insan, organik âlemin bütün türleriyle bir beraberlik arzetmektedir. Önce ilkel bitkileri, sonra tohumlu yüksek bitkileri meydana getiren hayat, daha sonra da hayvanlar alemini basitten mürekkebe doğru ortaya çıkarmıştır. "*Biyolojik Nesil Ağacı*"nın ana gövdesi ve uzantısı olan dal

---

32 *Kur'an*, 32/7-9.
33 *Kur'an*, 22/5; 6/2; 15/26; 37/11; 55/14; 23/12.
34 *Tefsir el-Menâr*, c.III, s.320.

diyebileceğimiz insan, daha sonra akıl ve idrakına kavuşarak, organik dünyanın en mütekâmil varlığı olmuştur.

a) Ruhun Verilişi: Balçıktan süzülerek gelen sulâle, insanın ilk organik maddesi olmuş, aradan uzun bir zaman geçtikten sonra da insan şeklini almış sonra da kendisine akli melekeler anlamında "*Ruh*" verilmiştir.

و اذ قال ربّك للملائكة إنّي خالق بشرا من صلصال من حمأ مسنون فإذا سوّيته و نفخت فيه من روحي فقعوا له ساجدين.

"*Rabbin meleklere: "Ben yeryüzünde balçıktan bir insan türü (beşer) yaratmaktayım, ona insan şekli verip ruhumdan üfürdüğümde ona secdeye kapanın demişti*"[35] ayetinde ruhun verilişinin insan şeklini aldıktan sonra olduğunu belirtiyor. Yani bu canlı varlığa, aklî melekeler kazandırılmıştır. Bu meleklerin insana ilk secdesidir. İkinci secdeleri ise "*Esma*" (isimler)in öğretilmesi ve bu isimleri Adem'in tek tek bildirmesinden sonra olmuştur. Melekler dolayısıyla *insana iki defa secde* etmişlerdir.[36]

b) Seleksiyon Konusu: Seleksiyon (ıstıfa, ayıklama) aynı zamanda Kur'anî bir tabirdir. İlâhî irade onu yönetmektedir. Aşağıdaki ayetten anlaşılan da budur.

و ربّك يخلق ما يشاء و يختار...

"*Rabbin dilediğini yaratır ve seçer...*"[37]

Bu seçiş veya ayıklama, materyalistlerin iddia ettikleri gibi tesadüf veya tabiatın kör bir oyunu şeklinde olmadığını, bunun Tanrı'nın tabiata bahşettiği bir kanundan ibaret olduğunu Kur'an belirtmekle beraber, bu seleksiyona Tanrı'nın dilemesiyle gerekli ilaveler de yapıldığını söyler.

...يزيد في الخلق ما يشاء انّ الله على كلّ شيء قدير.

"*... Hilkate dilediğini ilave eder. Şüphesiz Allah herşeye Kâdir'dir.*"[38]

---

35 *Kur'an*, 15/28.

36 Bu iki secdenin namazların her rekatında yapılan iki secde ile metafizik bir irtibatı olduğu kanaatindeyiz.

37 *Kur'an*, 28/68.

38 *Kur'an*, 35/1.

Bu hususta ayrıca biyolistlerin Darwin'den kaynaklanan "*tabiî ve sun'î ayıklama*" fikirlerine dahî Kur'an'da rastlamaktayız.

سبحان الذى خلق الأزواج كلها مما تنبت الأرض و من أنفسهم
و مما لا يعلمون

"*Arzda kendiliğinden biten, sizin kendinizin yaptıklarından ve daha bilmediğimiz şeylerden çift çift yaratan Allah noksanlıktan münezzehtir.*"[39]

c) İnsan Kelimesinin Anlamı: İnsan türlü geçirdiği seleksiyonla diğer türlerden ayrılmış ve kendine özgü bir şekli aldıktan sonra, ruhla idrak eden bir varlık olmuştur. İnsan adını bu etaptan sonra kazanmıştır. Burada insan kelimesinin kökeninden ve semantik analizinden bahsetmekte yarar görmekteyiz.

İbn Manzûr, insan kelimesinin aslının "*insiyân*" olduğunu, bunun da unutmak anlamına gelen "*nisyân*" ile irtibatını belirterek İbn Abbas'ın şu sözünü nakleder: "*insana insan adının verilmesi kendisiyle yapılan anlaşmayı unutmasından dolayıdır.*" İbn Manzûr, ayrıca "*ins*" kökünün insan kelimesine asıl teşkil ettiğini belirtiyor ve bu kökün bir diğer çoğulunun "*enes*" olduğunu söyleyerek, bunun da insanlar topluluğu, yerleşik bir kabile veya bir yerin ahalisi... anlamında olduğunu kaydediyor. "*Enes'in ayrıca, vahşetin zıttı, alışma, evcilleşme ve uysallaşma...*" anlamında olduğunu da söylerken, "*ins*" kökünün diğer anlamlarını da sıralamıştır. Ona göre "*ins*": "*beşer, Adem oğulları, evlere alışan varlık, nefs, görme, işitme, duyma ve her hangi bir fert..*" anlamına gelmektedir."[40]

İbn Fâris ise "*E-N-S*" kökünden, "*bir şeyin zuhuru ve vahşileşme yolundan ayrılan her şey*" anlamında olduğunu söyler.[41]

İbn Miskeveyh, Kınalı-zâde Ali ve Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi düşünürler,varlıkların sınıflamasını yaparken; insanla hayvan arasında maymunu ve "*nesnas*" adını verdikleri insan öncesi henüz uysallaşmamış vahşi bir yaratığı da koyarlar.[42]

---

39 *Kur'an*, 36/36.

40 İBN MANZÛR, *Lisan el-Arab el-Muhit,* c.1, s.112-113, Beyrut, 1972.

41 İBN FARİS, *Mu'cem, Mekayıs el-Luğa*, c.1, s.145, A. Selam M. Harun tahkiki, 2. Bas., Kahire, 1969.

42 Bkz. YAKIT (İ.), *A.g.t.*, s.288 ve 289.

Evrim hattı açısından, paleontolojistler insan ırkının, hayvan flum (phylum)larından sapması (déviation phylogénétique) ve insan öncesi (préhumain) varlıkları tasnif ederek onları "*Homo erectus-Homo habilis-Homo sapiens*" adını vermişlerdir. Bugünkü anlamda modern insanı karşılayan tabiri de "*sapiens-sapiens*" olarak belirtmişlerdir.[43]

Bütün bu açıklamalardan anlaşılıyor ki; İnsan, aklî melekesine kavuşarak ve metafîzik anlamda hayr ve şerri ayırabilen ve kendisine Tanrı'nın muhatap kıldığı bir varlık olmasından ve düşüncesiyle davranışlarını kontrol edebilecek bir seviyeye gelip vahşiliği terk etmesinden sonra insan adını almıştır.

d) Maymun Meselesi: Darwin'e atfedilen aslında J. Huxley'in fikri olan "insanın maymundan gelmesi" nazariyesine gelince; bu hususun ilmen çürütüldüğünü doktora çalışmalarımız boyunca açıkça tesbit ettik. Artık birinin diğerinden gelmesi söz konusu değildir. Her iki tür, "*Biyolojik Evrim Ağacı*"nın veya başka bir tabirle memeliler grubunun iki ayrı dalını teşkil etmektedirler.[44]

Kur'an'da bu hususu açıkça görmek mümkündür. Her şeye hilkatinin verildiğinden bahseden ayetten, her varlığın kendi türüne ait bir yaratılması olduğunu anlıyoruz.

...قال ربنا الذى أعطى كل شئ خلقه ثم هدى

"(Musa): "Rabbimiz her şeye hilkatini veren ve ona yol gösterendir." dedi."[45]

Her türün kendine ait bir hilkatinin olması, bizde, türler oluştuktan sonra her tür kendini meydana getirecek bir tohuma sahip oluyor ve hepsi kendi türü içinde kemale eriyor şeklinde bir fikir hasıl ediyor. Şu halde insan türü kendine has bir hilkati izlemiştir. Maymun türü de kendine has bir hilkat izlemiştir. Bu yorumların ışığı altında şu ayeti nasıl açıklayabiliriz.

...فقلنا لهم كونوا قردة خاسئين.

"*... onlara "zelil maymunlar olun*" dedik."[46]

---

43 YAKIT (İ.), *A.g.t.*, s.272.
44 Bkz. YAKIT (İ.), *A.g.t.*, muhtelif sayfalar.
45 *Kur'an*, 20/51.
46 *Kur'an*, 2/65.

İbn Cerîr'de geçen bir hadiste: "*kalplerinin değiştiğini*" anlıyoruz.[47] Ayete biyolojik bir yaklaşımda bulunmak istersek, bunun (régression) adı verilen geriye yönelik evrime bir örnek teşkil ettiğini görürüz.[48] Başka bir memelinin adından ziyade maymunun zikredilmesi, insanla maymunun ortak bir ataya sahip olabileceğini de düşündürmektedir.

Yaratılış ve Evrim Şeması

الذي احسن كلّ شيءٍ خلقه و بدأ خلق الإنسان من طين ثمّ جعل نسله من سـلالة من ماء مهين. ثمّ سوّاه و نفخ فيه من روحه و جعل لكم السـمع و الأبصـار و الأفئدة قليلاً ما تشكرون.

"*Her şeyin hilkatini en güzel yapan ve insanı yaratmaya çamurdan başlayan O'dur. İnsanın neslini hakîr sudan yapan, sonra onu şekillendirip ruhundan üfüren ve sizin için kulak, gözler ve kalpler vareden O'dur. Doğrusu şükrünüz pek az.*"[49]

"*... insanı yaratmaya çamurdan başladı*" kısmı <u>inorganik</u> *devir,*

"*... onun neslini hakîr bir sudan yaptı*" *kısmı* <u>organik</u> *devir,*

"*... onu tesviye etti, ona ruhundan üfürdü, ve sizin için kulak, gözler ve kalpler varetti*" kısmı da insanlaşma devri, bir diğer tabirle <u>(hominisation)</u> devridir.

Aynı devirleri bir diğer ayette de görmek mümkündür.

أ كفرت بالذى خلقك من تراب ثم من نطفة ثم سواك رجلا

"*... Seni önce topraktan sonra nutfeden yaratan sonra da seni insan şekline koyanı mı inkar ediyorsun?*"[50]

"*... önce topraktan...*" kısmı <u>inorganik</u> devir, "*... sonra nutfeden yarattı*" kısmı <u>organik</u> devir, "*... sonra da seni insan şekline koyan...*" kısmı <u>hominisation</u> devrini verir. İnorganik devir daha önceki sayfalarda sıraladığımız etapları içerir. Organik devir de ana

---

47 ALUSİ, *Tefsir*, c.1, s.234; KUTUB (I.), *Tefsir*, c.1, s.159.

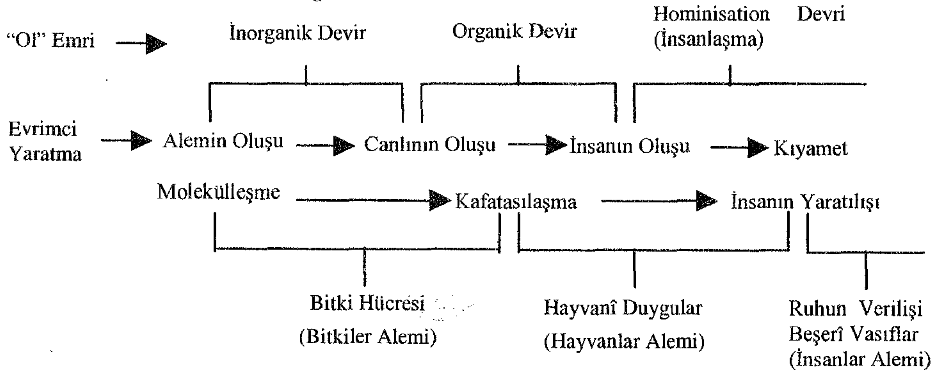
48 Geriye yönelik evrim için bkz. YAKIT (İ.), *A.g.t.*, s.163 vd., *GENEL BİYOLOJİ*, S.716, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.

49 *Kur'an*, 32/7/9.

50 *Kur'an*, 18/37.

karnındaki geçirilen etaplardan ibarettir. Kur'an'a göre[51] bu etaplar: spermatozoit (nutfe), döllenmiş yumurta (embriyon veya zygotte), fötüs (mudga), kemik dokularının teşekkülü (ızam), et dokuları ve kasların teşekkülü (lahm), başka bir yaratma (halk ahar), çocuk (tıfl) ruhun verilişi ve insanlaşma devri, organik devrin "*başka bir yaratma*" adını alan etabından sonradır. Biyolojik tabirle bu (déviation ontogénétique)dir.

Modern bilimlerin ışığı altında Kur'an'daki yaratılış ve evrim meselesini şöyle bir şema ile özetleyebiliriz:

[51] İnsanın ana karnındaki teşekkül devri ve etapları için bkz. *Kur'an* 22/5 ve 23/12-5 embriyolojik ve histolojik yorumları için bkz. YAKIT (İ.), *A.g.t.*, s.237-270; YAKIT (İ.), *Analyse sémantique et sens scientifique du mot alaqa dans le Coran*, bu makale Dr. Z. M. el-Hudeyri tarafından arapçaya çevrilmiş ve "*El-Urvat el-Vuska*"da basılmıştır. Kahire, 1982, s.1-6. Burada "alaqa"nın "kan pıhtısı" olmadığını "döllenmiş yumurta=zygotte veya embryon" olduğunu ispata çalıştık.